

Migrace obyvatel v kontextu environmentálních změn

Migrace osob spojená se změnou místa bydliště patří k nejvýznamnějším procesům, které ovlivňují tvář světa v celé jeho historii. Důvodů, proč lidé migrují, je celá řada, ekonomické důvody vedené vidinou vyšších výtěžků se však řadí mezi ty nejčastěji zmiňované. V takových případech se jedná o migraci, kde relativně převažují dobrovolné motivace. Opuštění domovů však může být důsledkem příčin, které člověk nemůže ovlivnit, a migrace se tak stává nedobrovolnou. Často tou poslední šancí na přežití je útěk. Lidé se k tomuto kroku uchylují tehdy, jestliže selhaly všechny mechanismy, jak se s danou kritickou situací vypořádat. Takto známe uprchlíky z bezpečnostních, náboženských, etnických či politických důvodů. Náš článek se však zabývá méně známým typem uprchlíků a pokusí se dát základní odpovědi na otázky: Kdo jsou environmentální uprchlíci/migranti? Kolik jich je, odkud pocházejí a kam jdou? Jaké jsou cesty k řešení environmentální migrace?

Environmentální migrace

Ačkoliv se přírodní zdroje, jako jsou pitná voda nebo půda, mohou zdát nevyčerpatelné, je v mnoha případech realita zcela opačná. Dlouhodobá devastace či zásadní změna životního prostředí nebo přírodní katastrofa mohou rozhodujícím způsobem zasáhnout do života obyvatel daného území a tím je připravit o životně důležité přírodní zdroje, obydlí či obživu. Lidé v takto postižených oblastech jsou donuceni opustit své domovy a hledat obživu jinde. A právě takto vzniká proces environmentální migrace a problematika environmentálního uprchlictví.

Někteří autoři (např. El Hinnawi 1985; Myers 1993; Brown 2004) definují environmentální migranty (uprchlíky) jako osoby, které byly donuceny dočasně, dlouhodobě nebo trvale opustit své původní bydliště v důsledku:

1. významného zhoršení stavu životního prostředí, které jim už nadále nemůže zajistit bezpečné živobytí (např. již zmiňovaná ztráta životně důležitých přírodních zdrojů), nebo/a
2. environmentálních procesů, které ohrožují jejich existenci anebo vážně ovlivňují kvalitu jejich života (např. náhlé přírodní katastrofy typu zemětřesení, povodně či hurikány).

Vzhledem k relativně krátkodobému

zájmu o tuto problematiku není doposud ustálena jednotná definice environmentálních migrantů (uprchlíků), která je nutná nejen pro teoretické zpracování tématu, ale i pro práci mezinárodních humanitárních organizací a národních vlád, které uvolňují prostředky na pomoc těmto lidem. Nedažno však byla představena nová syntetická průřezová verze této definice s vymezení typologie pro jednotlivé kategorie environmentálních migrantů (Stojanov 2008):

1. *Environmentálně motivovaní migranti* opouštějí místo svého bydliště relativně dobrovolně, preventivně, kvůli vážné environmentální hrozbě (např. znečištění životního prostředí). Migrace v tomto případě může být chápána jako strategie zvládnání kritické situace nebo způsob adaptace na nové či měnící se environmentální podmínky. Významnou roli mohou hrát i další migrační faktory, jako například politické či ekonomické.

2. *Environmentální přesídlenci* jsou nuceni opustit své bydliště kvůli ohrožení svých životů, živobytí a prosperity, které se ocitly ve vážném nebezpečí z důvodu negativního působení environmentálních procesů nebo přírodních katastrof, případně i lidské činnosti (černobylská katastrofa). Tuto kategorii environmentálních migrantů můžeme

rozdělit na dvě následující podkategorie podle rychlosti přicházejících změn:

a) *Váhaví environmentální přesídlenci* mají „výhodu“ relativně delšího časového období a lepší možnost výběru cílové destinace pro nalezení nového domova a živobytí (především ve srovnání s následujícími subkategorii). Tito lidé mají delší zkušenost s environmentální degradací (např. s půdní degradací, změnou srážkového režimu) nebo periodicky se opakujícími přírodními katastrofami (povodněmi, hurikány, zemětřeseními aj.).

b) *Okamžití environmentální přesídlenci* jsou nuceni se přestěhovat z místa svého stálého pobytu téměř okamžitě před blížící se přírodní katastrofou, nebo ihned po ní. Jejich bydliště, úroda či jiné způsoby obživy jsou ve většině případů kompletně zničeny.

3. *Plánovaní přesídlenci* nuceně opouštějí své bydliště v důsledku plánovaného využití území, na kterém žijí nebo kde vykonávají hospodářskou činnost. Jejich území je tak plánovaně využito pro nějakou rozvojovou činnost či projekt (např. stavbu říční přehrady, zavlažovacích zařízení, dopravní infrastruktury, letišť, postupující urbanizace atd.). Od předešlých kategorií se tito přesídlenci liší nejen v tom, že jejich přesídlení bylo plánováno s jistým předstihem, ale především i tím, že zde existuje jasná odpovědnost za jejich vystěhování a tím i určité kompenzace (ne vždy tomu tak ale je).

Každá z těchto skupin migrantů má svá specifika. Zatímco u environmentálně motivovaných migrantů lze spíše očekávat permanentní migrace, u environmentálních přesídlenců to mohou být všechny druhy migrace – dočasná (do 1 roku), cyklická, dlouhodobá (1–3 roky) a permanentní (déle než 3 roky).

Ke zhoršení stavu životního prostředí přitom může dojít lidskou činností (např. používáním nevhodných farmářských nebo pasteveckých postupů či málo efektivních způsobů zavlažování, výstavbou přehrad, průmyslovými či jadernými haváriemi, konflikty o vodní zdroje i pastviny) i činností přírodních sil (např. přírodními katastrofami, změnou srážkového režimu), nejčastěji však kombinací obou.

V každém případě je zhoršení stavu životního prostředí spojeno se ztrátou živoby-

Čína, „město duchů“ Fengdu před zaplavením vodou z přehrady Tři soutěsky (říjen 2004). Stěhující se přesídlenci si berou úplně vše, včetně stavebního materiálu. Situace svědčí o nedostatečném zajištění jejich základních potřeb ze strany čínských úřadů. Foto:

KALEIDOSKOP

ti, a proto je velmi obtížné odlišit environmentální příčiny migrace od příčin ekonomických. Tato skutečnost však překvapivě hraje důležitou roli. Pojem „environmentální uprchlík“ neodpovídá mezinárodní legislativě a lidé, kteří museli opustit své domovy z důvodu zničeného prostředí, nemají nárok na azyl ani jinou potřebnou ochranu (rámeček 1). V průběhu posledních let však vzniklo několik mezinárodních iniciativ, které se snaží změnit právní postavení environmentálních migrantů/uprchlíků (blíže viz např. Wijnberg, See 2006).

Rámeček 1: Kdo je uprchlík?

Podle Úmluvy o právním postavení uprchlíků z roku 1951 může být uprchlíkem pouze osoba, která je nucena překročit mezinárodní hranice kvůli opodstatněnému strachu z perzekuce na základě rasy, víry, národnosti, politického názoru nebo členství v určité sociální skupině, nikoliv tedy z důvodu přírodních katastrof či jiných environmentálních příčin. Proto je tedy mnohem přesnější používat méně vžitý termín „environmentální migranti“ namísto pojmu „environmentální uprchlíci“.

Kolik je environmentálních migrantů, odkud pocházejí a kam jdou?

Kolik je environmentálních migrantů, nikdo neví. Existují pouze nepřesné odhady, které říkají, že počet environmentálních migrantů (uprchlíků) se v polovině 90. let pohyboval kolem 25 milionů osob s předpokladem zvýšení tohoto počtu až k 150–200 milionům v roce 2050 v důsledku změny klimatu (Myers 2001). Srovnání s oficiálním počtem právně uznaných uprchlíků – 16 milionů osob na konci roku 2007 (UNHCR 2008) – jasně ukazuje „spící“ potenciál problému.

Podle odhadů pocházejí až dvě třetiny environmentálních migrantů z oblastí subsaharské Afriky, další „horká místa“ s předpoklady pro vysoký počet environmentálních migrantů s hlavními cílovými oblastmi migrace uvádí tabulka 1. Do budoucna je možné očekávat zvyšování počtu těchto oblastí (tabulka 2).

Tabulka 1.: Současná „horká místa“ environmentální migrace

Ogrožené oblasti emigrací	Cílové oblasti migrantů
Sahel	Jižní a západní oblasti Sahelu, západoafrické pobřeží
Střední Afrika	Země střední Afriky
Bangladéš, Indie	Indie
Čína (centrální, severozápadní region)	Pobřežní oblasti Číny, Tibet
Kazachstán, Uzbekistán	Střední Asie, Rusko
Mexiko, střední Amerika	USA, severní Mexiko
Haiti	USA
Ostrovy v Tichomoří	Nový Zéland, Austrálie, USA

Zdroj: Stojanov (2005)

Tabulka 2.: Budoucí „horká místa“ environmentální migrace

Ogrožené oblasti emigrací	Cílové oblasti migrantů
Egypt	Blízký východ
Sahel	země Guinejského zálivu, západní Afrika
Země jižní Afriky	Jihoafriická republika
Bangladéš, Indie	severní Indie, Myanmar
Pákistán (Karáčí)	severní Pákistán
Blízký východ (Jemen, Palestina)	Blízký východ
Čína (centrální, severní, západní oblasti, částečně pobřeží)	jihovýchodní Asie, Sibiř, USA, Evropa
Maledivy	Indie
Střední Asie	Rusko, země střední Asie
Oceánie	Nový Zéland, Austrálie, USA
Středomoří	Západní a střední Evropa
Střední Amerika, Karibik	USA, Mexiko

Zdroj: Stojanov (2005)

Rámeček 2: Environmentální migrace v Česku

I Česko se v minulosti setkalo s environmentální migrací, vnitřní i mezinárodní. Ze severních Čech se v 70. a 80. letech vystěhovali obyvatelé kvůli špatnému ovzduší a následným zdravotním problémům. Za 10 let odešlo z této oblasti na 50 tisíc obyvatel, což způsobilo nedostatek pracovních sil. Proto se zavedly finanční i jiné výhody pro obyvatele, kteří v oblasti vydrželi bydlet déle než 10 let (Vaněk 1996). V letech 1991–1993 se do ČR z Ukrajiny přistěhovali krajané, tzv. Volynští Češi (asi skupina 1812 osob). Hlavním důvodem byl strach z následků havárie jaderné elektrárny v Černobylu a obavy o své zdraví (Dluhošová 1998). I přes organizovanost této migrace se jedná o prokazatelný případ environmentálních migrantů na našem území.

Cesty k řešení

Pohyby uprchlíků a další formy nucené/nedobrovolné migrace jsou užitečným barometrem lidského pocitu jistoty a bezpečí pro dané regiony (viz UNFPA, 2003:15). Najít

nový prostor pro život je cílem všech uprchlíků. Na začátku 21. století však již planeta Země nenabízí neobydlená území, která by byla vhodná pro masový příliv migrantů. Masová migrace do tradičních cílových oblastí tak často končí konfliktem s místními obyvateli nebo další ekologickou katastrofou v důsledku zvyšujících se požadavků (tlaků) na životní prostředí. Mezinárodní úsilí by proto mělo směřovat k předcházení nedobrovolných migračních pohybů, což v případě environmentální migrace znamená předcházet vzniku environmentálního napětí a řešit jeho případné důsledky. Prevence založená na systémech včasného varování před náhlými přírodními pohromami, orientace rozvojových intervencí na projekty usilující o odstranění environmentálních příčin migrace nebo spolupráce zemí při snižování emisí skleníkových plynů představují příklady možných cest k řešení, zároveň však jasně ukazují obrovské problémy při jejich zavádění do praxe.

Robert Stojanov, FRRMS MZLU v Brně,
stojanov@centrum.cz
Klára Kavanová, PŘF UK v Praze,
kkavanova@gmail.cz..

LITERATURA:

- BROWN, L. R. (2004): *New flows of environmental refugees*. [cit. 2004-02-18]. Dostupné z <http://www.peopleandplanet.net>
- DLUHOŠOVÁ, H. (1998): *Analýza programu přesídlování Čechů z oblastí Černobylu*. Kancelář prezidenta republiky. Dostupné na <http://www.pcr.cz/azyl/integrace2/nks01/prispevek9.pdf> [cit. 2007-05-09].
- EL-HINNAWI, E. (1985): *Environmental Refugees*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- MYERS, N. (1993): Environmental refugees in a globally warmed world. *BioScience*, 43 (11), str. 752–761.
- MYERS, N. (2001): Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 357 (1420), str. 609–613.
- SEE, M. (2006): *Protocol on Environmental Refugees 2006: Recognition of Environmental Refugees in the 1951 Convention and 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*. First meeting to discuss proto-

col. Male: The Ministry of Environment, Energy and Water, The Republic of Maldives.

STOJANOV, R. (2005): Vliv životního prostředí na rozvoj hospodářsky chudých regionů. In: *Ve stínu modernity. Perspektivy a problémy rozvoje*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 260–280.

STOJANOV, R. (2008): *Conceptualization of Environmentally-Induced Migration*. Lecture presented at the 2008 Summer Academy on Social Vulnerability (Environmental Change, Migration, & Social Vulnerability), Hohenkammer.

UNFPA (1993): *The State of World Population 1993*. New York: United Nations Population Fund

UNHCR (2008): *Global Trends 2007: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

VANĚK, M. (1996): *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha: Maxdorf, 1996.

WIJNBERG, H.; LEIDERMAN, S. M. (2004): *The Toledo Initiative on Environmental Refugees and Ecological Restoration*. Toledo